

Holistični pristop k nadarjenosti

IVAN FERBEŽAR

Univerza v Mariboru

Pedagoška fakulteta Maribor

Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor

e-mail: ivan.ferbezar@siol.net

IZVLEČEK

Holistični pristop k nadarjenosti se nanaša na razvijanje inteligentnosti, spodbujanje emocionalne zrelosti in zagotavljanje socialne interakcije. Tukaj ne združujemo samo različnih vidikov, ampak tudi povezujemo nasprotja, kar je pomembna značilnost razmišljanja pri nadarjenosti.

Ključne besede: nadarjenost v luči teorije celote, integracija in interakcija kognitivnih, socialnih, emocionalnih in osebnostnih karakteristik

ABSTRACT

HOLISTIC APPROACH TO GIFTEDNESS

The holistic approach to the gifted child includes fostering the intelligence, challenging the emotional maturity and making possible social interaction. Here we are not only unifying different aspects but also integrating opposites which are very typical for the thinking ways of the gifted child.

Key words: Giftedness in light of theory of totality, integration and interaction of cognitive, social, emotional and personality characteristic

Kreativnost – celostni pristop k nadarjenosti

Predolgo je bila je bila kreativnost uporabno cenjena le v visoki umetnosti. Mnogi ljudje še danes menijo, da so zahtevane kvalitete znanstvenika docela drugačne od zahtevanih kvalitet pri umetnikih. Še vedno je premalo razumljeno, da je lahko vsak posameznik kreativen in da v kreativnost lahko vodi vsaka življenjska okoliščina.

Kreativnost ni stanje, lastnost, ampak način življenja. Po ERIKI LANDAU se ponuja prepričanje, da smo vsi partnerji v naši usodi, da ni realnega življenja brez udeležbe v potrjevanju in izbiri alternativ.

Če pogledamo na okoliščine iz različnih vidikov, da lahko delujemo v različnih alternativah in končno izberemo najpomembnejšo alternativo v resnični situaciji, je to plod celovite intelektualne, emocionalne in socialne udeležbe vsakega izmed nas.

Koncept kreativnosti je zame zelo podoben ali skoraj identičen zdravemu samoznaničenju celovitega človeškega bitja.

Kreativnost – skupni imenovalac umetnika in znanstvenika

"Če je kladivo tvoje edino orodje, potem je vsaka stvar zate žebelj". S temi besedami je ABRAHAM MASLOW (1966) zelo natančno poudaril nevarnosti soočanja terapevtov in pedagogov. Tej nevarnosti se je izognil z umikom pred behaviorizmom po katerem se je izvorno šolal in pred analitično šolo, ki ga je pregnala v kasnejših letih z namenom, da je v svojem delu pričel z holističnim pristopom. Proces terapije združuje veliko vidikov iz življenja pacienta, kakor tudi terapevta samega. Učimo se od zdravih, kot od bolnih, od starejših in mlajših, od umetnikov, kakor tudi od znanstvenikov.

Mnogi ljudje vidijo umetnike kot neke preroke za prihodnost. HIERONYMUS BOSCH, de CHIRICO, TANGUY, SALVADOR DALI in PICASSO sodijo med tiste, ki naj bi imeli te preroške zmožnosti. Vendar nismo prepričani, da umetniki vidijo prihodnost. Oni so preprosto bolj odprti in občutljivi, kar jim omogoča, da zaznavajo sedanost.

Dejstev ne prerokujejo ampak jih opisujejo. Stvari vidijo z določeno mero naivnosti, kakor da jih vidijo prvič. Vedno so pripravljeni na prerojenost. Tvegajo se izražati in govoriti o svojih odkritjih na svojstven način. Lahko se poglobljajo in veliko časa porabijo za podrobnosti in se za tem spet sčasoma oddaljijo, da vidijo, kako ustrezajo razpoznave v luči celote. Nadarjeni so sposobni identificirati se z objektom subjektivno do obsega obdajajočega "jaza", pa tudi ga kasneje ponovno obravnavati z oddaljenim in objektivnim pogledom. Vse to z namenom preučiti in izpopolniti predmet preučevanja.

Posebna značilnost znanstvenikov je njihova skromnost, preprostost, s katero se koncentrirajo na droben problem na divjem polju pričete raziskovalne aktivnosti. Ustvarjalci in raziskovalci imajo veliko frustracijsko toleranco. Kljub mnogoterim porazom, za katere nikoli ne vemo, so vedno pripravljeni poskušati znova in tako rekoč od začetka. Prav tako so ustvarjalci sposobni postavljati vprašanja o sedanjosti in prihodnosti ter se zavedajo vsebine usmerjenih elementov v izoblikovanju omenjenih vprašanj. Ne sprašujejo se samo "zakaj", ampak tudi "Kakšna je situacija?", "Kaj vemo o situaciji?" (z vključevanjem vzročnega dejavnika), "Kaj želimo doseči?", "Kakšen je namen aktivnosti?", "Kaj moramo storiti, da bomo prišli do želenega rezultata?". Drznejši si celo vprašati "kaj se bo zgodilo, če....?".

Umetniki, znanstveniki in drugi ustvarjalni ljudje imajo nekaj skupnih značilnosti:

- odprt, vedoželjen odnos do okolja,
- občutljivost za probleme in fleksibilnost pri njihovem reševanju,
- pustolovski duh, ki jih žene v neznan svet ter opogumlja poigravanje s posameznimi elementi v neodkritih poljih znanosti. Vedno znova bodo skušali videti te elemente v svoji luči in v različnih kombinacijah (na demokratičen način, kjer bo vsak element priznan kot vreden sam po sebi) in jih bodo poskušali povezati v novih zvezah. (LANDAU, 1960).

V svojih življenjskih pravilih je GOETHE govoril o potrebi umetnikov in znanstvenikov, da odkrivajo neznane zakone narave. EINSTEIN je primerjal delo znanstvenikov "odkrivanje harmonije naravnih struktur" z delom umetnikov "razkrivanje skrite estetike". PASCAL trdi, da je v vsakemu znanstveniku umetnik in obratno. Razlike so samo v pristopu. Umetnik se oprime celotnih odnosov, medtem ko jih znanstvenik analizira individualno. Fizik DAVID BOHM vidi oboje kot drug drugemu dopolnjujoče. Govori o zaznavi celote, tako pri umetnikih, kakor tudi pri znanstvenikih. To primerja z vero v boga, ki bi ga morali ljubiti s telesom, mislijo in z dušo.

Po mnenju ERIKE LANDAU je kreativnost skupni imenovalac pri umetnikih in znanstvenikih. Tako PICASSO kakor tudi EINSTEIN sta razmišljala o pojmi, ki so bili drugim znani, toda postavila sta jih v nov odnos, prvemu se je izoblikovala nova umetniška šola, drugemu pa nova znanstvena teorija. Pri obeh pa kreativnost ni rojena v praznini, temveč je zasnovana na znanju in izkušnjah ter pogumu preloma v nova, neznana, ne začrtana polja. Za doseg tega reda obstajajo določene metode:

Kreativnost – pot k redu

Mnogi kreativni raziskovalci vidijo svoj izvor motivacije, najti individualni red v eksistencialnem kaosu.

- Aksiomatična metoda (kakor je matematika) vedno znova dokazuje apriorni red. Obstoječi red postaja samo bolj logičen, toda ne vsebuje razvojnosti. Ta red samo dokazuje konformnost.
- Nova eksperimentalna dejstva in izkušnje asimilirati v predhodno določen red, kar pomeni prilagoditev ali adaptacijo.
- Nova dejstva, ki niso bila prilagojena predhodno določenemu redu, temveč sama po sebi preoblikujejo določene vidike reda tako, da se del reda spremeni. To je začasni, neuravnoteženi red.
- Holistična metoda pa je vedno navezujoča na celotni red, kjer sta materija in življenje eno, koherentno, povezano, skladno polje. Holistični pristop je način življenja, to je pristop, ki usmerja posameznika ne samo, da razmišlja o stvareh in eksperimentu, ampak jih tudi živi. (BOHM, 1996).

BOHM primerja holistični red z hologramom. Orisi celotnega objekta so v najmanjšem delcu. Ko gledamo skozi majhen žarek, je videti manjši, skozi široko optiko vidimo večjo sliko, toda vedno sprejemamo informacijo o celotnem objektu, majhnem ali velikem. Vse je istočasno vsebovano v implicitnem kakor tudi v eksplicitnem smislu. Privre in struja celota.

Pomen (logos) povezuje zavest s stvarjo. Na ta način je ista stvar zaznavna različno pri različnih subjektih, saj ima zanje različen pomen. Pomen vsebuje preteklo dogajanje, zaznavno situacijo in opazovalca. Pomen je nastal po implicitni poti. Eksplíciten in razkrit pa postane z dejanjem, ki mu sledi. Ne skozi analize, temveč konceptija procesa usmerjenega k celoti, gibanje pomena daje občutek izvira in toka. In to oblikuje red. (BOHM, 1995). To je holistični red, pravi CZIKSZENTMIHALYI (1996). Avtor pojmuje kreativnost kot pozitivni cilj, ki ga dosežemo z motivacijo, radostjo in zaletom kot osebni red. Kreativnost je pomembna, ker daje smisel in pomen življenju, da postane bogatejša, intenzivnejša in srečnejša. Zato je vse, kar je v življenju lepo in dobro, rezultat kreativnosti. Daje nam občutek, da smo del stalnice (kontinuitete), ki je več kakor biti izolirani jaz.

Kreativnost – holistični pristop k nadarjenosti

Že leta govorimo o nadarjenosti, o inteligentnosti, o intelektualnih potrebah, o znanju, s katerim moramo oskrbeti nadarjene otroke. Vsak od teh pogledov je analiziran in znanstveno raziskovalno objavljen. Samo dejavnik, ki naj bi združil vse te vidike nadarjenosti je prezrt.

Segmentacija različnih kategorij otrokove osebnosti, tako v gradivih o poučevanju kot tudi v družbeni politiki do nadarjenosti, ni izboljšala naših pogledov na nadarjenost. Še vedno nadaljujemo s konvencionalnim izobraževanjem, poučujemo v mlajših letih o "segmentiranem" življenju, cepimo naše izkušnje, probleme in občutke v različne segmente. S tem razdeljevanjem (kalanjem) se uspešneje spopadamo s kompleksnimi situacijami. Kakorkoli že, ne da bi se tega zavedali, bomo plačali visoko ceno za ta proces. Izgubljamo občutek pripadnosti celoti, nismo sposobni razumeti kako so stvari medsebojno pogojene in vplivane in dejansko ne opazimo resničnosti kot take, ampak le njene dele in segmente.

DAVID BOHM je primerjal težnjo o razdeljevanju resničnosti v segmente izkušenj in situacij z odsevom v razbitem ogledalu. Avtor trdi, da leži nevarnost v dejstvu, da postanemo sčasoma zadovoljni z delom in popačeno sliko ter si ne prizadevamo, da bi videli sliko kot celoto (kot osebno srečanje). Kaj bo združilo sliko v celoto? Kako lahko spoznamo sedanost, se spominjamo preteklosti in načrtujemo prihodnost?

DAVID FELDMAN je v tem okviru govoril o kreativnih, znamenitih znanstvenikih, ki niso pomembni, oz. uveljavljeni le zaradi svojega znanja, temveč so spoštovani kot celostne osebnosti. (1996). Zato kliče po "spremembi paradigme" našega odnosa do nadarjenosti. Združevalno povezuje skupino raziskovalcev nadarjenosti in kreativnosti, ki vidijo izziv v oblikovanju današnjih nadarjenih otrok v prihodnje kreativne ugledne odrasle ljudi. To je velika in usodno pomembna dilema našega raziskovalnega področja.

Ne samo združevanje različnih vidikov, ampak tudi povezovanje nasprotij so značilna razmišljanja pri nadarjenosti. Sposobni so videti neko stvar istočasno v njenem nasprotju. Ta "psihološka androginja" omogoča nadarjeni osebnosti, da občuti in razmišlja o nasprotjih istočasno. Pri tem so izredno radovedni v smislu stalnega iskanja novega in zanimivega in hkratnega vztrajanja v popolnosti. Gre za strastno vključenost v problem in hkratno sposobnost, da ga vidiš z določene razdalje, da si objektivni. Biti moraš napadalen in podpiratelj, občutljiv in rigidni, dominanten in popustljiv, moški in ženska, tradicionalen in borec proti praznoverju, drzen in previden, sredotežen in sredobežen, znati razlikovati in združevati. To je JANUS-ovo razmišljanje, kakor je imel romanski bog JANUS dva obraza, da je lahko videl spredaj in zadaj. Tako imajo nekateri nadarjeni otroci to sposobnost, da oblikujejo tezo in antitezo na en mah.

Omenjena integracija, ravnotežje nasprotij, naredijo otrokov svet bolj bogat, bolj zanimiv in morebiti bolj kreativen.

V naši eksistenci domuje notranja borba med težnjo ostati zakopan v znanem, varnem udobju (kar nas slej ko prej vodi v dolgočasje in monotonijo) in željo najti nov, pustolovski izziv (ki pa je pustolovsko nepredvidljiv).

Varnost je pogojena s samoohranitvijo in homoestazo. Pustolovščine pa so dosežene z radovednostjo, s prizadevanjem združevanja nevarnosti tveganja in odkrivanja novega. Prva aspiracija – ostati varno zakopan v miru, ne potrebuje mnogo spodbud. Druga aspiracija pa bo hitro izpostavljena "vremenskim neprilikam", (preperelim skalam) če ni deležna spodbud v okolju, izzivov radovednosti in povratne informacije za aktivnost. Če okolje ne bo omogočalo in pospeševalo kreativne aktivnosti, ne bo nobenega tveganja in odkrivanja novega.

DAVID BOHM vidi za cilj "celostne filozofije" razumevanje resničnosti v splošnem in zavestnost posamičnosti kot skladno koherentno celoto, ki ni nikoli statična ali popolna, ampak je neskončni proces gibanja in razvijanja. Po aktualni izkušnji pa eni občutijo kot nepretrgan proces pojavljanja statičnih mirujočih podob, ki dajejo videz serije krajinskih fotografij, ki jih je mogoče videti pri vožnji z drvečim avtom. Celoten proces gibanja misli in čustev, akcij in reakcij je podoben procesu prilivanja in izlivanja, ko se razvije akcija in reakcija in celotna aktivnost priteče v harmonijo s samim seboj in izteče v harmoniji med notranjo splošno realnostjo. To pa lahko postane zavestno samo takrat, ko bo svet videl sebe kot del nepretrganega, neskončnega procesa razvoja in razvijanja udeležencev v celoviti eksistenci. Že od začetka človeške kulture obstoji prizadevanje za integriranje mentalnih, emocionalnih, telesnih, socialnih in individualnih sposobnosti. Avtor BOHM dokazuje izvor besede "hole" (whole – celota) v anglosaški besedi "hale". Biti zdrav pomeni biti celota. Biti svet, "pobožen" prav tako izhaja iz tega korena – zdrava celota. On poudarja prav tako hebrejsko soznačnico korena "shalem", ki pomeni celoto. Ko vprašate "kako ste?" Ma Shlomcha? Kakšna celota ste? Isti koren. Prav tako kakor beseda shalom – mir, ki je celota par excellence.

Holizem pomeni, da ima živo bitje lastnosti, ki so bolj povezane s celoto kakor njegovimi deli. Holistična teorija inteligentnosti pravi, da se dinamika žive celote ne more objasniti kot rezultat neodvisnih elementov. Podobne temelje ima v psihologiji gestaltizem. BOSIR PETZ (1992).

BOHM predstavlja neko drugo zanimivo etimološko idejo. Znanstveno mišljenje govori o teoretičnem jeziku, ki pomeni znanje o stvareh. Korenine grške besede "theoria", kakor tudi besede "teatre" pomeni "pogled" (prizor) ali "napraviti spektakel". Tako je teorija predvsem forma "vpogleda", način pogleda na svet in ne forma znanja o tem, kakšen je svet. Teorije so bile smatrane kot način pogleda na svet kot celoto bolj kakor "absolutno poznavanje resnice o svetu".

BOHM poudarja pomen videnja izkušnje in znanja kot en proces in ne misli na znanje o določenem segmentu. To je proces, pri katerem sta znanje in izkušnja dva nedeljiva aspekta celote, ki priteka in izteka, ki razvija osebnost in razvija lastni jaz v realnosti zunanjega sveta.

Zahodni svet razmišlja v terminih analize delov in segmentov ter tako izgublja pogled na celoto. Analiza delov kot nasprotje pogleda na celoto je resnična razlika med fiziki prejšnjih stoletij in fiziki današnjih dni, pravi BOHM. Vsaka analiza delov napravi celoto nevidno. Ta celota je lahko družba kjer posamezniki živijo bodisi kot subjekt ali objekt vplivanja. Vsak posameznik ima tako rekoč družbo v sebi, kakor hologram. Celota je v njem, in on jo neprestano sooblikuje.

Prerejeno obravnavana BOHM-ova teorija celote je pravzaprav jedro holističnega pristopa do nadarjenih otrok. Pomeni, da izzivamo vse vidike njegove osebnosti kot celote, ki se neprekinjeno razvija znotraj resničnega okolja kot objekt in subjekt vplivanja. Omenjen tok postane tekoča harmonija z izzivanjem in sprejemanjem okolja, tako, da se otrok ozavešči svojih moči. To mu pomaga sprejemati in vplivati na svoje slabosti. Otrokova osebnost se bo razvijala z rastočo ozaveščenostjo svojih nadarjenosti in sposobnosti, ki bodo ustrezali izzivom družbe. Nadarjen otrok potuje k novim izzivom. Otrokova aktivnost je vplivana od družbe in tudi vpliva na družbo. To je omenjen hologram, ki vsebuje vse, naučeno in izkušeno, to kar se dogaja danes in kar se bo razvijalo v prihodnosti.

Nadarjene otroke spodbujamo v skladu z njihovo starostjo in zrelostjo.

Mlajše otroke (5-7 let), ki so emocionalno slabše razviti, spodbujamo s problemi, ki pospešujejo njihov lastni poseben svet (EIGENWELT) z namenom, da bi uravnotežili emocije z njihovim visokim intelektualnim razvojem. Ozaveščamo jih o tem kar imajo in kaj so, o svojih vrlinah in slabostih. Poskušamo razviti kreativen pristop k učenju in gledanju na stvari iz različnih vidikov. Vse to znotraj meja njihovega lastnega sveta, ki je vplivan in ki vpliva v določeni meri na razvijajočo osebnost.

Svet, v katerem otrok živi, sodobni svet (MITWELT) v eksistencialnem smislu postaja polagoma širši in bolj zapleten. Če otrok v zgodnjem otroštvu misli, da se svet vrti okoli njega, polagoma razvojno spoznava, da se tudi on vrti okoli sveta staršev, prijateljev in učiteljev kot njihov del. Razvojni izzivi imajo več podob, vedno širši krog znanja, emocionalno niso usmerjeni samo na otrokov notranji svet, ampak vsebujejo tudi razumevanje drugih. Socialni problemi z namenom razumevanja zunanjega sveta se tako iztekajo hitreje, harmonično, vedno širše in zgoščeno.

Tukaj se mi vključujemo z našimi delavnicami za starše (in kasneje, prav tako za stare starše) in tudi učitelje. Cilj teh delavnic je oblikovati harmonične odzive okolja, svet v odnosu katerega je otrok objekt in subjekt vplivanja.

Zelo približno našemu holističnemu obravnavanju nadarjenosti srečamo tezo s strani K. URBAN-a v zaključnem poročilu o položaju predšolskih nadarjenih otrok v Nemčiji. V okviru celovitosti in večdimenzionalnosti nadarjenosti vsebinsko opredeljuje (URBAN, K., 1988):

1. da pedagoško delo upošteva, zahteva in razvija vsa področja osebnosti otroka, vse njegove različne možnosti zaznavanja, obdelave in produkcije,
2. da za različne igralne in učne aktivnosti, bolj ali manj ciljno izbrano okolje, predmeti in situacije niso izolirano postavljeni drug poleg drugega, ampak za samega otroka v njegovih doživljajskih in izkušenskih odnosih,
3. da "okolja" v različnih psihičnih in psiholoških distancah do otroka, od direktnega bližnjega okolja do oddaljenega, pokažejo smiselni odnos med seboj in do otroka,
4. da različnih predmetov in situacij ne vidimo, doživimo in obravnavamo le pod enim stališčem, ampak v različnih pogledih,
5. da otroku, oz. skupini omogočijo "aktivnosti glave, srca in rok" otroka, da sebe in/ali skupino doživi kot celoto in v različnih odnosih.

S kreativnim pristopom, z vsebinskim bogatenjem in izkušnjami se otrokov svet razširja v smislu širšega okolja (UMWELT). Znanosti o vesolju, antropološke znanosti, matematika, filozofija, psihologija, jeziki, umetnosti, robotika, računalniki – vse to se v nekem interdisciplinarnem omrežju izteka v družbenih znanostih, voditeljstvu in javni kritiki. Igre vlog, simulacije, diskusije pomagajo, da se znanje ponotranji kot izkušnja ki potekajoče integrira tri svetove: (EIGENWELT)- lastni, posebni svet, (MITWELT) –

sodobni svet in (UMWELT) – širše okolje. Zrela osebnost se tako zaveda življenja kot procesa v katerem je posameznik celota, v njej vsebovana celota in neprestan subjekt te celote.

Bistvo holističnega pristopa vsebuje smešnica zaskrbljenega moža, ki sprašuje Boga: "Zakaj si naredil mojo ženo tako lepo?" In Bog je odgovoril: Zato, da boš jo lahko ljubil". "Ampak Bog, zakaj si jo naredil tako neumno?", je vprašal mož. "Zato, da bo sposobna ljubiti tebe", odgovori Bog.

Če se povrnemo na nadarjene otroke, bi želeli končati z naslednjimi poudarki:

Otrok, ki nas obišče z zelo visokimi rezultati na inteligentnostnih testih še ni nujno "nadarjen" otrok. Ta otrok ima "nekaj", nek del njegove osebnosti boljši, kot je pri drugih otrocih. V našem primeru je to inteligentnost.

Mi moramo izzvati ta "nekaj", omenjeni talent v taki smeri, da bo holistično vključeval več delov osebnosti. To naredimo tako, da izzivamo otroka, ne samo intelektualno, ampak tudi čustveno in socialno. Potemtakem izzovemo uravnoteženo različne vidike celotne osebnosti. S spraševanjem iz različnih zornih kotov, v neki atmosferi varnosti in kreativne svobode – v kateri otrok začuti, da postane to, kar je (fenomenološko) – razvijamo kreativnost in kreativni pristop v smislu, da ga otrok vidi in izkusi znotraj svojega lastnega sveta (EIGENWELT).

Potem izzovemo otroka znotraj širšega sveta, sveta v katerem živi (MITWELT), še enkrat iz vseh vidikov njegove osebnosti, v kreativnem pristopu v upanju, da ga bomo privedli do določene intelektualne, emocionalne zrelosti in socialne interakcije. To se izraža samo po sebi v fleksibilnosti, pustolovstvu, zavesti o lastnih čustvih in mislih ter zmožnostih izražanja v objektivni govorici.

Dobri znotraj osebnostni in medosebnostni dialogi bodo okrepili otrokov občutek sprejetosti, pripadnosti in dobrega počutja. To je raven nadarjenosti.

Zavedajoč se svojih sposobnosti in svojih vrlin pride otrok do motivacije, da karkoli počne, naredi na najboljši možni način. To se dogaja znotraj njegovega širokega obdajajočega sveta, eksistencialnega "UMWELT", v katerem se vsi vidiki njegove osebnosti, njegov notranji in zunanji svet integrirajo v smeri odličnosti.

To ni nepopustljiva, trmasta infantilna težnja vedeti vse bolje od drugih, kakor jo poznamo pri mnogih visoko inteligentnih, toda emocionalno slabo razvitih otrocih. (In na žalost tudi pri odraslih). To je potreba, priti do celote uravnotežene osebnosti, za udejanjanje talenta, nadarjenosti in kreativnosti na svojstven način.

LITERATURA

- BOHM, D. (1968): On Creativity. Leonardo Vol. 1., UK.
 BOHM, D. (1996): Wholeness and the Implicate Order. London, Routledge.
 CZIKSZENTMIHALY, M. (1996): Creativity and the Psychology of Discovery and Invention., Harper. New York, Collins Publ.
 LANDAU, E. (1990): Mut zur Begabung, Munchen-Basel, Reinhardt Verlag.
 LANDAU, E. (1998): The Self – the global factor of emotional maturity., Perspectives of the Self on the Gifted. Roeper Review, Vol. 20, 3., 174-177.
 LANDAU, E. (1998): The Courage to be Gifted. New York, Trillium Press.
 LANDAU, E. (1999): The Holistic Approach to the Education of Gifted Child. 13th Biennial World Conference of Gifted and Talented Children, Istambul, Yeni Ufuklar Koleji, str. 54.

MASLOW, A. H. (1966): *The Psychology of Science: A Reconnaissance*, Harper. New York, Row.

PETZ, B. (1992): *Psihologijski riječnik*. Zagreb, Prosvjeta.

URBAN, K. (1988): *Besonders begabte kinder im Vorschulalter. Abschlussbericht uber ein Modellprojekt.* Arbeitsstelle HEFE, Universitat Hannover.